

Onderzoeksopzet – Vermogensbeheer Joodse oorlogswezen 1945-heden

Aan: Raad van Toezicht van Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW)

Van: Bart Wallet, Bas Jacobs, Rob Polak

versie 2 februari 2023

Een van de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog is het feit dat van relatief veel overlevende kinderen hun ouders zijn vermoord. Deze kinderen werden in de onderduik gered, maar geen van beide ouders kon na de bevrijding hen ophalen. Over hun lot ontstond vervolgens een conflict dat ruwweg verliep langs de grenzen van enerzijds het voormalige verzet en de onderduikouders en anderzijds de joodse gemeenschap en verder verwijderde familieleden van de kinderen. De eersten wilden de kinderen in het niet-joodse pleeggezin laten, de laatsten wilden hen terugbrengen in de joodse gemeenschap. De overheid probeerde hieraan richting te geven door de oprichting van de Commissie Oorlogspleegkinderen (OPK), waarbinnen de discussie zich vervolgens doorzette en tot tweemaal toe een verder functioneren onmogelijk maakte. Uiteindelijk beëindigde de overheid de OPK eind 1949 en werden de resterende dossiers individueel door de Voogdijraad beslist.

In dit gevecht om de kinderen is een van de belangrijke spelers de voogdijstichting Le-Ezrath Ha-Jeled (Het kind ter hulpe), die is voortgekomen uit de in 1944 in Eindhoven opgerichte Joodse Coördinatie Commissie. Le-Ezrath spande zich in om de verblijfplaatsen van overlevende kinderen te traceren en ze vervolgens weer een plek te geven binnen de joodse gemeenschap, hetzij bij pleegouders, hetzij bij joodse kindertehuizen. De vooroorlogse joodse kindertehuizen, zoals het Joods Jongens- en meisjesweeshuis, de Bergstichting en de Rudelheimstichting, speelden daarbij een belangrijke rol. Daarnaast ontstonden op diverse plekken in het land nieuwe joodse weeshuizen. In 1950 besloten Le-Ezrath Ha-Jeled en de verschillende voogdijinstellingen samen te gaan werken als de Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming (kortweg de Fusie geheten). De Fusie ging gaandeweg steeds intensiever samenwerken met de Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW), wat in 1978 leidde tot een administratieve fusie van JMW en de Fusie. De volledige ineenschuiving van de organisaties, met inbegrip van de financiën, werd pas in 2004 aangekondigd. Momenteel bestaan naast de Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW) ook de Stichting Samenwerkingsverband Joods Maatschappelijk Werk en de Stichting Voormalige Joodse Voogdijinstellingen.

Naar de debatten rond de oorlogspleegkinderen en de zorg voor hen is inmiddels het nodige onderzoek verricht. Diverse studies richten zich op het beleid van OPK en de controverses die zijn gerezen rondom het beheer van de vermogens van de oorlogspleegkinderen, terwijl andere studies zich hebben gericht op de houding van de in de Fusie opgenomen stichtingen en van JMW tegenover de oorlogswezen. Dat gebeurde deels naar aanleiding van kritische vragen van oorlogswezen naar het beheer van hun vermogen. Deze onderzoeken hebben veel waardevolle informatie boven tafel gebracht. Tegelijkertijd zijn er nog steeds vragen en is het debat over de oorlogswezen, hun vermogensbeheer en hun naoorlogse behandeling niet verstomd.

Tegen deze achtergrond moet dit onderzoeksvoorstel worden gepositioneerd. Op drie manieren zal het vermogensbeheer van de joodse oorlogswezen opnieuw worden onderzocht.

Ten eerste wil het komen tot een zorgvuldige reconstructie van het financiële beheer van de vermogens van de joodse oorlogswezen door gebruikmaking van *alle* bronnen die op dit moment beschikbaar zijn, inclusief een significant aantal bronnen dat bij eerdere onderzoeken niet beschikbaar was of niet is gebruikt. Dit onderzoek zal daarom eerdere onderzoeken uitdiepen, verbeteren en actualiseren door alle nog niet geraadpleegde bronnen te beschrijven en analyseren. Zo kunnen de bevindingen uit eerdere analyses opnieuw tegen het licht worden gehouden en kan mogelijk ook tot nieuwe inzichten worden gekomen.

Ten tweede wil het de vraag rond het beheer van de vermogens van oorlogswezen niet loskoppelen van de bredere maatschappelijke en sociale context waarbinnen de instellingen voor oorlogspleegkinderen opereerden. Dit betekent dat naar de samenleving en de ontwikkelingen in de joodse gemeenschap gekeken moet worden om tot een goede analyse te kunnen komen. Daarbij wil het onderzoek de perspectieven van alle betrokkenen (oorlogswezen, voogden, bestuurders, maatschappelijk werkers) zorgvuldig documenteren. Het voorgestelde onderzoek zal daarom ook sociaal- en cultuurhistorisch van karakter zijn. Eerdere onderzoeken concentreerden zich in hoge mate op besluitvormingsprocessen en bestuurlijke en financiële geschiedschrijving. Dit onderzoek wil nadrukkelijk ook de ervaringen van de oorlogswezen en hun begeleiders tot hun recht laten komen.

Ten derde zal dit onderzoek de gehele periode sinds 1945 tot op heden beslaan, waar andere onderzoeken zich hebben beperkt tot een korter afgebakende periodisering. Deze drie factoren geven dit onderzoek een bredere focus, gelaagdere aanpak en de beschikking over meer relevante bronnen.

Dit onderzoek wil met alle beschikbare bronnen komen tot een zo zorgvuldig mogelijke reconstructie, analyse en contextualisering van de zorg voor en het beheer van de vermogens van de joodse oorlogswezen sinds 1945. Daarbij wil het beleid inzichtelijk maken en de individuele casus over het voetlicht brengen. Daartoe zullen zoveel mogelijk nog levende oorlogswezen of hun individuele dossiers worden opgespoord en hun dossiers worden gearchiveerd.

Dit onderzoek zal tevens een comparatief karakter hebben door (op basis van literatuuronderzoek) te zorgen voor een vergelijking met soortgelijke joodse voogdijinstellingen in andere landen met relatief veel joodse oorlogswezen, waardoor de Nederlandse praktijk reliëf krijgt.

Hoofdvraag

Als overkoepelende onderzoeksvraag is geformuleerd:

Hoe hebben de Joodse voogdijinstellingen vanaf 1945 de vermogens van Joodse oorlogswezen beheerd?

Deze vraag is verder uitgewerkt in een vijftal clusters met deelvragen:

1. **Wat** is gebeurd met individuele vermogens wezen?
 - a. Wat is gebeurd met alleen de financiën van de oorlogswezen?
 - b. Wat is gebeurd met individuele wezen, zowel gezien vanuit hun eigen perspectief, als vanuit de bredere maatschappelijke en sociale context?
2. **Wat** is het vermogensbeheer geweest van de instellingen?

- a. Wat is gebeurd met het vermogensbeheer van de instellingen ten aanzien van de wezen?
 - b. Wat is gebeurd met de instellingen, mede gezien vanuit de bredere maatschappelijke en sociale context?
3. **Waarom** is gebeurd wat is gebeurd met de vermogens van de individuele wezen?
 - a. Kan de financiële kant worden gelinkt aan de bredere context?
4. **Waarom** hebben instellingen hun vermogensbeheer georganiseerd zoals ze dat hebben gedaan?
 - a. Wat was de bredere context van de doelen die de stichtingen nastreefden?
 - b. Wat was de maatschappelijke-bestuurlijke-juridische-politieke inbedding?
5. Welke **conclusies** zijn te trekken ten aanzien van het beheer van de vermogens van wezen uit voorgaande deelvragen?
 - a. Hoe verhouden die conclusies zich tot eerder onderzoek?

Bij al deze vragen zal steeds naast de top-down-benadering van bestuur, beleid en financiële uitvoering en beheer ook de bottom-up-benadering van de praktijk van de oorlogswezen en hun zorg centraal staan.

Bronnenlijst

Op basis van de beschikbare informatie is de volgende voorlopige bronnenlijst opgesteld, die in de eerste fase van het onderzoek nog verder aangevuld en gepreciseerd zal worden. Deze bronnen zijn van verscheidene aard (archieven, oral history), liggen op veel verschillende plekken (officiële archiefinstellingen in binnen- en buitenland, privé-collecties) en kennen verschillende graden van openbaarheid (van publiek toegankelijk tot voor breder publiek gesloten). Tezamen zal dit een multiperspectivische insteek goed mogelijk maken.

1. Individuele casussen oorlogswezen, interviews met nog levende wezen en/of hun nabestaanden (oral history, inclusief relevante interviews in de USC Shoah Foundation Institute), opsporen individuele dossiers
2. Informatie van bestuurders en andere betrokken in weeshuizen zoals verzorgers (bijv. archief I.L. Seeligmann in de Bibliotheca Rosenthaliana)
3. Israël, Hebrew University – Center of Research on Dutch Jewry
4. Beschrijving bredere sociale geschiedenis
5. Archief JMW
 - a. Le-Ezrath ha-Jeled
 - b. Kindertehuizen
 - c. JMW zelf, maatschappelijk werkers
6. Afschriften van bankrekeningen van JMW-instellingen en rekeningen bij andere relevante financiële ondernemingen, zoals vermogensbeheerders
7. Correspondentie met wezen en familie
8. Nederlandse voogdijraad
9. Commissie OPK, archieven
10. Literatuuroverzicht
 - a. ervaringen in andere landen
 - b. vergelijkbare instellingen andere landen

11. Nationaal beheerinstituut: beheer boedels
12. WUV-dossiers
13. Gepubliceerde journalistieke en populairwetenschappelijke studies

Uitvoering

Werklast

Wij schatten in dat het onderzoek ongeveer vier mensjaren in beslag zal nemen. De uitvoering zou kunnen geschieden door twee onderzoekers gedurende twee jaar of door één onderzoeker gedurende vier jaar of een lineaire combinatie hiervan. De onderzoekers zullen in het historicus-lid van de begeleidingscommissie een dagelijks aanspreekpunt binnen de begeleidingscommissie hebben. De looptijd van het onderzoek, de onderzoekstermijn, bedraagt 4 mensjaren gedeeld door het aantal fulltime onderzoekers of equivalenten daarvan.

Werkwijze

De onderzoekers zullen aanvangen met het maken van een gedetailleerd onderzoeksplan waarin de onderzoeksvragen zijn opgesteld, de onderzoeksmethodes zijn uitgewerkt, en tijdslijnen en milestones zijn opgenomen. Bij aanstelling van meerdere onderzoekers moeten ook afspraken hierin worden opgenomen over de taakverdeling. Deze onderzoeksopzet zal worden besproken met de begeleidingscommissie. Na verwerking van commentaar en suggesties voor verbetering volgt akkoord van de begeleidingscommissie en kan het feitelijke onderzoek aanvangen.

Naast de dagelijkse begeleiding vanuit het aanspreekpunt van de begeleidingscommissie, zal de gehele begeleidingscommissie minimaal twee maal per jaar overleg hebben met de onderzoekers van het project. Daarbij wordt van de onderzoekers verwacht dat ze verslag doen van hun bevindingen. Daarnaast verwacht de begeleidingscommissie een voorlopige versie van het onder handen zijnde rapport bij iedere bijeenkomst. Eveneens stellen de onderzoekers hun vragen voor de begeleidingscommissie op schrift. De begeleidingscommissie zal voorafgaand aan iedere bijeenkomst commentaar geven op alle onderzoeksverslagen en het voorlopige rapport. Tevens zal ze de vragen van de onderzoekers beantwoorden.

In ieder overleg verantwoorden de onderzoekers hoe het onderzoek vordert, of de milestones zijn bereikt en ze melden eventuele vertragingen en hoe daarmee om te gaan. Zij zullen bovendien eventuele problemen in het onderzoek tijdig identificeren en melden aan de begeleidingscommissie.

De begeleidingscommissie zal na ieder halfjaarlijks overleg met de onderzoekers een kort voortgangsverslag zenden aan de raad van toezicht van Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW). Daarin zal de begeleidingscommissie aangeven of zij verwacht dat de opdracht binnen de gestelde onderzoekstermijn adequaat kan worden uitgevoerd. Als aan de kant van de raad van toezicht zorgen op dit punt bestaan, dan kan ze dat aan de begeleidingscommissie laten weten en zal daarover desgewenst een gesprek kunnen plaatsvinden.

De begeleidingscommissie zal uiterlijk na de onderzoekstermijn minus 2 maanden een conceptversie van het onderzoek willen ontvangen. Dit conceptonderzoek wordt op detailniveau met de begeleidingscommissie besproken. Ook zal de raad van toezicht van Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW) om schriftelijk, niet-bindend commentaar worden gevraagd op deze conceptversie. De begeleidingscommissie stelt vervolgens alle commentaren, vragen en suggesties voor verbetering na de onderzoekstermijn minus 1 maand op schrift. Dit commentaar is bindend in die zin dat de

begeleidingscommissie aan de onderzoekers zal aangeven welke commentaarpunten zo goed mogelijk dienen te worden verwerkt in de finale versie van het rapport.

De onderzoekers kunnen dan de finale versie van hun rapport opleveren exact op de onderzoekstermijn na aanvang van de onderzoeksopdracht.

Na oplevering van het onderzoeksrapport is de begeleidingscommissie beschikbaar om met de raad van toezicht van gedachten te wisselen over de vraag of het in de rede ligt dat de Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW), de Stichting Samenwerkingsverband Joods Maatschappelijk Werk of de Stichting Voormalige Joodse Voogdij-instellingen naar aanleiding van het rapport enige vorm van actie ondernemen. De beslissing tot het nemen van dergelijke actie ligt bij deze stichtingen. De inzichten en opvattingen van leden van de begeleidingscommissie kunnen niet meer dan hulpmiddel zijn en maken geen onderdeel uit van het onderzoeksrapport.

Uitvoering

Wij hebben drie mogelijke vormen van uitvoering met u besproken, twee binnen een universitaire omgeving en één binnen een private opzet. Uit ons overleg is naar voren gekomen dat u een voorkeur heeft voor een onderzoek binnen een universitaire omgeving met twee postdoctorale onderzoekers. Op die wijze zal het onderzoek binnen ongeveer twee jaar zijn afgerond en kan gebruik worden gemaakt van de universitaire infrastructuur. Ook zal er een vanzelfsprekende afstand bestaan tussen de individuele onderzoeker(s) en JMW, hetgeen zal bijdragen aan de onafhankelijkheid van het onderzoek.

Er is gekozen voor een onderzoek binnen de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. In dat kader is stilgestaan bij de bijzondere positie van Bart Wallet, aangezien hij aldaar is aangesteld als hoogleraar. Binnen de begeleidingscommissie dient in voldoende mate een *level playing field* te blijven bestaan. Daarom hebben de leden van de begeleidingscommissie met elkaar afgesproken dat Bart Wallet belangrijke inhoudelijke contacten met de onderzoekers steeds prompt zal rapporteren aan de andere twee leden van de begeleidingscommissie.

De begeleidingscommissie heeft stilgestaan bij de vraag of bij de uitvoering van dit onderzoek een belangenconflict zou kunnen bestaan tussen Bart Wallet en JMW, gezien zijn verbondenheid aan de Universiteit van Amsterdam. De overige leden van de begeleidingscommissie en JMW menen dat van zo'n conflict geen sprake is.

Het bestuur van JMW zal met de UvA zo snel mogelijk een onderzoeksovereenkomst moeten sluiten om de werving per januari-maart 2023 via de academische wervingskanalen (bijvoorbeeld Academic Transfer) mogelijk te maken en zo zorg te dragen dat het onderzoek (uiterlijk) september 2023 kan aanvangen.

De werving en selectie van de onderzoekers zal geschieden door de begeleidingscommissie. Daarbij zal mogelijk ook een openbare werving plaatsvinden, opdat *network bias* wordt voorkomen.

Begroting

Budget

Het JMW heeft aangegeven dat het budget voor het onderzoek €300.000 bedraagt, daarin is de vergoeding van de begeleidingscommissie niet inbegrepen.

Vergoeding begeleidingscommissie

Wij hebben ingeschat dat ieder lid van de begeleidingscommissie gedurende het hele onderzoek van twee jaar ca. 33 1/3 dagdelen aan het onderzoek zal besteden. Dat is ca. 16,5 dagdelen per jaar. Een gedetailleerde inschatting hebben is eerder aan u voorgelegd.

Het voorstel is om de vergoeding voor leden van de begeleidingscommissie vast te stellen op €600 per dagdeel per lid (te vermeerderen met BTW, indien van toepassing). Dit komt neer op een vaste vergoeding van €9.900 per lid per jaar (te vermeerderen met BTW, indien van toepassing). Twee overwegingen spelen hierbij een rol. Enerzijds ligt een redelijke vergoeding voor de hand gezien de achtergrond en senioriteit van de leden. Anderzijds wil de begeleidingscommissie recht doen aan de beperkingen in het totale beschikbare budget en het maatschappelijk belang van het onderzoek.

Tijdslijn traject

Januari/februari 2023 advertentie

Maart 2023 interviewronde

1 september 2023 aanvangsdatum

1 september 2025 oplevering finaal rapport